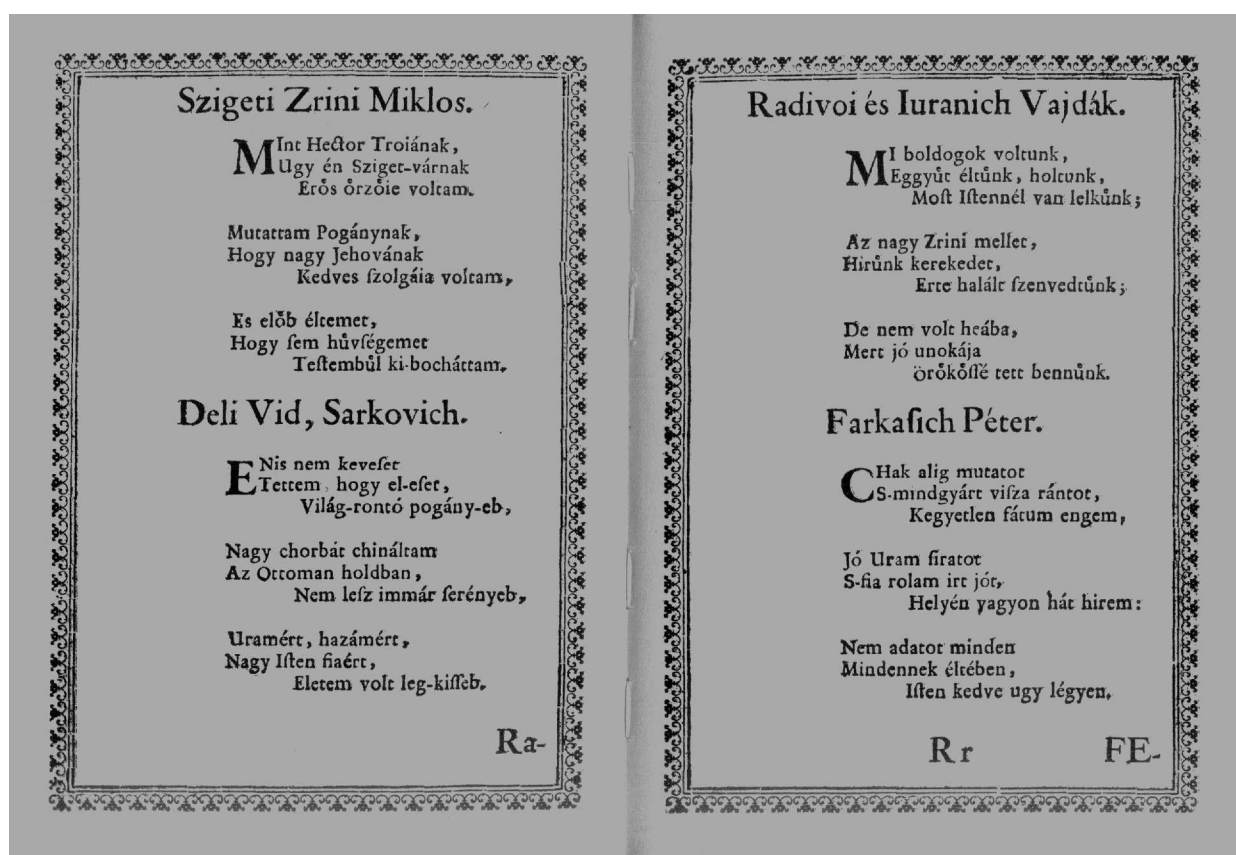


A „helyettes áldozat” allegóriái a *Zrínyiász* IX. énekében

Ács Pál

Zrínyi Miklós a *Szigeti veszedelem* szereplőit megszólaltató epigrammaciklusában a legkiválóbb hősök (*Szigeti Zrínyi Miklós, Deli Vid, Sarkovics*) mellé csekélyebb jelentőségű epizód szereplőket állított, *Radivoj és Juranics vajdákat* és *Farkasics Pétert*. Az epigrammafüzér élén az eposz emberfelettivé növelt vezéralakja, „Szigetnek Hectora”, maga Zrínyi áll, a végén viszont az a Farkasics, aki a „kegyetlen fátum” rendeléséből nem is vitézi módon, csatamezón, hanem ágyban halt meg. A versek sorrendjének logikája érzékelhetően példázatos: a főhősök *felől* a kevésbé nevezetes figurák *felé* halad, ez utóbbiakra irányítja a figyelmet. A legkisebbek ugyanannyi teret kapnak, mint a legnagyobbak. Vajon mi lehet ennek a határozott iránymutatásnak a célja?



„Az ember az egész életét úgy rendelje el, hogy jól halhasson meg, mert *finis coronat opus*” – írja Zrínyi. Ha tekintetbe vesszük, hogy az epigrammák voltaképpen az elhunyt hősök fiktív sírversei, arra gondolhatunk, amire a síremlékek általában figyelmeztetnek: a halálban mindenki egyenlő. A vértanúhalál jutalmaként a legszerényebb harcosok is elnyerik a mártírkoronát: A közösen vállalt önkéntes halál végképp megbonthatatlaná teszi az idealizált szigeti védősereg összetartozását. Tudjuk, hogy a magyarság erkölcsi és politikai értelemben vett egysége a költő Zrínyi leginkább áhított vágyképe volt.

Még közelebb jutunk az üzenet lényegéhez, ha az epizódalakokat megszólaltató epigrammákat a *Zrínyiász* megfelelő énekeivel, a hősök tetteit elbeszélő eposzrészletekkel hozzuk összefüggésbe. A mellékalakokat megjelenítő epigrammák nem csupán személyeket és cselekedeteket, hanem szövegeket is képviselnek, az eposz jelentéktelennek tűnő elemeire

utalnak, feltárva a műben rejlő mélyebb összefüggéseket. Elmondható, hogy az epigrammaciklus az eposz allegorikus értelmezését nyújtja.

Zrínyi harmadik hősepigrammája a *Szigeti veszedelem* IX. énekének legfontosabb mozzanatait idézi fel. A Zrínyi-elemzők eddig csak epizódnak tekintették ezt az éneket – vagyis a Radivoj és Juranics önfeláldozó tetteit megőrkítő részt –, mivel ez a történet nem illeszkedik az eposz eseménymenetének fő vonalába. Mindazonáltal a lírai mélységekig hatoló jellemábrázolás szép példajaként emlegetik ezt a fejezetet. Toldy Ferenc szerint az „epizódok [...], különösen a Radivoj és Juranics barátságok [...] szép lélekfestésre nyújtottak a költőnek alkalmat. E mellett azok a mese folyamatát nemhogy megakasztanák, sőt inkább ügyes kézzel oly helyeken iktatvák be, hol abban nyugpontok érzékelhetők”. A IX. ének valóban a *Zrínyiász* egyik „nyugpontja”. Klaniczay Tibor is úgy látta, hogy „az eposz eszmei mondanivalóját nagyrészt a jellemábrázolás juttatja érvényre. Ezért válnak az eposz nélkülözhetetlen részeivé az olyan epizódok is, melyeknek – mint Radivoj és Juranics történetének vagy Farkasics halálának – nincsen jelentős, központi szerepük az események továbbvitelében.”

A két vitéz vajdáról, Radivojról és Juranicsról szóló Zrínyi-epigramma megerősíti ezt a felismerést, és arra ösztönöz, hogy az eposz egészére vonatkozó, átfogó tartalmakat keressünk a IX. ének szövegében. Nem elképzelhetetlen a *Zrínyiász* olyan olvasata sem, amely ebben a csekély epikai fontosságú részletben a mű egyik lényeges sűrűsödési pontját ismeri fel.

*

Radivoj és Juranics története – az epigramma első strófája szerint – a tökéletes boldogság példázata:

Mi *boldogok* voltunk,
Együtt éltünk, holtunk,
Most Istennél van lelkünk.

Radivoj és Juranics tehát boldogok. Rájuk talál a szerencse, és ők nem térnek ki előle. Azért szöknek ki az immár szakadatlanul ágyúzott Szigetvárból, hogy a védők üzenetét eljuttassák a királyhoz, és segítséget kérjenek tőle. Ám az éj sötétjében az ellenség sátraihoz érkező hősök nyomban feledik eredeti küldetésüket. Ahelyett, hogy jó „kalauzok” gyanánt a török táborból kivezető rejtékutat keressék, úrrá lesz rajtuk az öldöklésvágy, és iszonyú vérengzést visznek véghez a részegen alvók soraiban. Fejét veszik a muzulmánok vallási vezetőjének, a jövendőmondó *kadileskernek* is, és zsákmányként magukkal viszik a bársony vánkoston tartott *Alkoránt*. A nyíltan vállalt szerencsepróbán a vajdák maguk is odavesznek. A tábori őrség bekeríti és levágja Juranicsot, miközben társa egérutat nyer. Radivojban a bosszúvágy elnyomja a kötelességérzetet. Dühöngve, ölve ront barátja gyilkosaira, és maga is „társa mellett lelkét Istenhöz bocsátá”.

A fenti epizódot a *Zrínyiász* – csekély számú – szerkezeti fogyatékoságai közé sorolta a kutatás: „Radivoj katonai szempontból hibát követett el. Persze, ezzel lehetővé vált egy gyönyörű szép jelenetnek a megalkotása. [...] Minden önfeláldozása mellett szó fér Radivoj eljárásához, hiszen a vár sorsát veszélyeztette egyetlen barátjáért” – figyelmeztet Klaniczay Tibor Zrínyi epikai „következetlenségére”. A vajdák valóban kihívják maguk ellen a sorsot. Csak azzal törődnek, hogy minél nagyobb kárt okozzanak az ellenfélnek. Am tudjuk, hogy az eposz végén ez a bosszúszomjval vegyes halálraszántság válik az egész védősereg alaphangulatává. Radivojék küldetésének szimbolikus értelmű kudarca voltaképpen anticipáció: a X. énekben megfogalmazódó, majd a XIII. énekben bekövetkező „szerencsefordulatot” előlegezi. Természetesen következik mindez az eposz alapkoncepciójából: egy minden szenvedésért kárpótlást hozó végső győzelem reményében a várnak és védőinek el kell pusztulniuk, ezért a segítség, ha jönne is, hiábavaló lenne.

A kutatás már több ízben kimutatta, hogy Radivoj és Juranics meséje lényegében az *Aeneis* IX. énekének imitációja. Toldy Ferencsel szólva „nyomról nyomra Virgil Euryalus és Nisus-féle epizódja után képezetett, mégis az egésznek jellemében kivetített a két vajda története, melyben két egymást szerető barát próbál közösen szerencsét”. Radivojról és Juranicsról szólva manapság is a két hős baráti önfeláldozását, egymásért vállalt halálát szokás kiemelni. Az eposz egészének allegorikus utalásrendszerében azonban ez a tett sokkal tágabb jelentést kap.

Már Széchy Károly tüzetesen összevetette Vergilius és Zrínyi szövegeit, és megállapította, hogy, noha itt „a leghívebben ragaszkodik költőnk Vergiliushoz”, mégis figyelemreméltóak Zrínyi önálló alakításai. Széchy a jelenet végén olvasható jóserejű álomleírásban látja a két eposzrészlet legfontosabb eltérését. Egyfelől azért, mert ez „Vergilius más helyéről van ideszöve”, másfelől „a két álom célja egészen más; Vergilius Aeneas Trójából való eltávozásának sürgetésére használja, míg Radivoj a *Szigeti veszedelemben* Deli Vid és Zrínyi Miklós közeli vértanúságát jelenti meg”. Korábban már Toldy Ferenc is eltűnődött az álomlátás jelentőségén, megjegyezve, hogy „bár semmit nem motivál, mégsem hibás, ha nem machinának, hanem annak vesszük, aminek a költő gondolta: Deli Vid hangulatában fekvő természetes képzeletmozgalomnak, melynek szépsége éppen abban áll, hogy Deli Vidot az olvasó előtt szinte végzetszerű hőssé avatja”.

Az *Aeneis* Nisusa és Euryalusa „egyek voltak a vágyban” („his amor unus erat”) „s együtt mentek a hadba”, valóban egymásért, szerelmükért áldozták életüket. „Fortunati ambo” – mindketten szerencsések, hiszen a halálban örökre egymásra találtak. Zrínyi ugyanezen a helyen „boldogok”-nak nevezi hőseit, erre a szöveghelyre mutat rá az epigramma első sora: „O, áldott, o, *boldog*, o, erős vitézek!... / Élni fog nevetek; ti pedig az Istent / Örök *boldogságban* mostan dicséritek.” „Fortunatus” vagy „beatus”? A latinban szinonimák. Zrínyi fogalmazásában a két szó jelentése mégis számottevően különbözik. Ebben az eltérésben a hősi halál két arculata tárul fel; „szerencsés” az, aki kapja, és „boldog”, aki megküzd érte. A költő alighanem tudatosan ülteti át ily módon magyarra a „fortunati” jelzőt, ezáltal is a keresztény heroizmus fogalmköréhez igazítva a vergiliusi mintát. Sóvárögva fejtegeti a számára elérhetetlennek tűnő boldogság mibenlétét a halálos ágyán fekvő Farkasics: „O, százszor *boldogok*, kik hazájok mellett / Vitéz módra letették élteket”. Ehhez azonban Zrínyi szerint szerencse *is* kell.

Mind az antik, mind a barokk eposz hősei dicső tetteik révén jutnak el a halhatatlanságba, boldogságuk forrása mégis különböző. Vergilius megjegyzése az elhunytak halál utáni állapotára vonatkozik, összhangban azzal az ókori felfogással, miszerint halála előtt senki sem lehet igazán boldog. Radivoj és Juranics „meztelen lelkei” viszont múlt időben szólnak saját boldogságukról, nem az elnyert halhatatlanság örömét, hanem az oda vezető utat, a vértanúságot dicsőítik: „Mi boldogok *voltunk* [...], *Most* Istennél van lelkünk.”

*

Az önfeláldozás céljának megfogalmazásában is jelentősen különbözik Zrínyi Vergiliustól. Ezt sugallja az epigramma második versszaka:

Az nagy Zrini mellett
Hírünk kerekedett,
Érte halált szenvedtünk.

A hősök tehát nem önmagukért, nem is egymásért, hanem urukért, Zrínyiért vállalják a halált. Az *Aeneis*ben nincs szó arról, hogy Nisus és Euryalus valakiért, netán valaki *helyett* szánják rá magukat a veszélyes küldetésre. A *Zrínyiászban* viszont a feladat átruházásának egész láncolata bontakozik ki. A várába visszahúzódó „nagy szigeti bán” fontolgatja az üzenetküldés lehetőségeit. Elsőként Deli Vid, a legkiválóbb szigeti hős ajánlkozik a feladatra: „És legottan mindjárt fölajánlá magát” – Zrínyi azonban lebeszéli őt: „Talán rendelt Isten mást erre dologra”

–, amit végül Radivoj és Juranics vajdák, Vid barátai vállalnak magukra. Deli Vid saját ruháját és fegyvereit kínálja oda a vitézeknek, és a többiek is kardot, sisakot hoznak nekik. A vajdák tehát társaik helyett szenvedik el szomorú sorsukat. A fegyverek átadásának megható jelenetét Vergiliustól kölcsönözte Zrínyi, az viszont önnön leleménye, hogy a jelképesen átruházott balsors visszaháramlik a fegyverzet eredeti birtokosára. Radivoj árnya „olylan fegyveressen” jelenik meg Deli Vid álmában, ahogyan elbocsátotta őt; ám a szellemalakon „Sisak, oroslánybőr, mely őtet fődözte, / Sok megaludt vérrel van beförtöztetve”. Juranics és Radivoj tehát Deli Vidért, közvetve Zrínyiért, értük, helyettük hal meg. Ez a fánum – Radivoj Deli Vidnek kinyilatkoztatott jóslata értelmében – visszaszáll uraikra: „Mert mártýromságot néked is az Isten / Mind urastul egygyütt rendelt, s helyt az égben.”

A *Szigeti veszedelem* úgynevezett „alapeszméjével” kapcsolatban eltérő nézetek fogalmazódtak meg az irodalomtudományban. Az újra meg újra felkavarodó vita alapsémája persze már Arany János „protestáns” és Toldy Ferenc „katolikus” Zrínyi-értelmezéseiben felfedezhető. Az eposzi hősök végzetszerűségének kérdésében Arany nyíltan vallotta a *fatum* és *praedestinatio* lényegi azonosságát. Az irodalomtörténetben később általános elismerést nyert az a Toldy Ferenc-től származó és Beöthy Zsolt által továbbfejlesztett felfogás, mely szerint a *Zrínyiász* hőse *miles christianus*, aki dicső halálával mintegy megszabadítja a nemzetet az isteni büntetéstől. Eszerint Zrínyi önfeláldozásának valódi célja és értelme az Istennek hozott engesztelő áldozat, mellyel megváltotta a magyarságot az „igaz” katolikus hittől való elhajlás, vagyis a protestantizmus bűnétől.

Keményen bírálta ezt az interpretációt Klaniczay Tibor, hangsúlyozva, hogy az érdemszerző erővel bíró „jócselekedet” katolikus dogmáját hiába keresnénk Zrínyinél, akitől távol állt a felekezeti türelmetlenség. Tévedett viszont Klaniczay akkor, amikor teljesen elhatárolódott az alapeszme vallásos definíciójától: „nincs a *Szigeti veszedelemben* teológia, nem dogmatikus írás ez, nincs ott fölös jócselekedet és ebből eredő megváltói képesség” – mondta, hangoztatva, hogy noha „Zrínyi vallásos ember, eposzában alapjaiban világi, politikai mondanivalót juttatott kifejezésre”. A *Zrínyiász* történész értelmezőinek jelentős része ezt az elgondolást fejlesztette tovább.

A Klaniczay utáni irodalmi elemzők (Kovács Sándor Iván, Király Erzsébet, Szörényi László és mások) – elfogadva és hasznosítva a politikai értelmezés kézenfekvő argumentumait – egyre inkább az alapeszme elvont költői üzenetét igyekeztek előtérbe állítani. Ezáltal ismét jelentőséget nyert az epikai hagyományból (is) táplálkozó áldozatvállalás, a megváltás gondolata, melyet sokan magával a költő Zrínyi Miklóssal, az ő személyes aspirációival hoztak kapcsolatba.

Az interpretáció íve tehát a helyettes áldozat vallásos, felekezeti értelmű téziséből kiindulva a politikai definíció antitézisében át egyfajta individuális szintézis felé látszik hajlani. Most olybá tűnik, hogy mégis igazuk volt azoknak a 19. századi elemzőknek, akik a *Szigeti veszedelem* alapeszméjét a „helyettes áldozat” teológiai fogalomköréből kiindulva igyekeztek meghatározni. Széchy Károly is úgy ítélte, hogy „Krisztus keresztyén és megváltó érdemén” folytatott merengésekből sarjadt ki a mű. Az eposz centrumában, a IX. énekben megfogalmazódó üzenet mindenesetre az áldozatvállalásról, mégpedig a másokért, mások helyett vállalt mártíriumról szól. Már a II. ének meghajló feszülete megígéri Zrínyinek a mártýromságot, ezáltal Jézus saját sorsát ruházza rá „megszentelt hadnagyá”-ra. E gesztus révén válik a szigeti kapitány *imago Christivé*. „Érte”, a Krisztus nyomába lépő hőséért „szenvednek halált” Radivoj és Juranics.

A Zrínyi gondolatvilágában meggyökerező vértanúság-eszme semmiképp sem protestáns „eleve elrendelés”, de nem is konvencionálisan katolikus értelmű „emberi érdem”, hanem a felekezeti szempontoktól elkülönülő keresztény spiritualitás: Krisztus követése. Krisztusé, aki maga is helyettes áldozat, akiben Szent Pál tanítása szerint megismétlődik Ábrahám odaadása, Izsák feláldozása, hiszen Isten „az ő tulajdon fiának nem kedvezett, hanem őt mindnyájunkért odaadta”.

Zrínyi mártíromságfogalmában ember és világ alapkonfliktusa bontakozik ki. A vértanúság olyan cselekedet, amely képes áttörni a fátum korlátjait. A nagy bán Farkasics teste fölött mondott gyászbeszédében világosan körvonalazódik ez a probléma: „Ember penig, az ki isteni formára / Meg van ékesítve, Isten-ábrázatra, / Hogyha elérkezik utolsó órára, / Nem tér s meg nem ujul, de mégyen halálra.” A Farkasics halála kapcsán felmerülő kételyeket Radivojék példája oszlatja el. Az ő tetteik tükrében megpillantható Deli Vid, s mögötte a Feszület előtt térdeplő szigeti Zrínyi Miklós. A költő által előszeretettel alkalmazott *imitatio Christi*-gondolat értelmében Krisztus szenvedéstörténetéből bontakozik ki az emberi sors lényege. A költő saját sorsáról szóló elmélkedései mögül is minduntalan előtűnik a Passió mintázata.

*

A *Radivoj és Juranics vajdák* című epigramma utolsó szakasza a költői szó erejét hirdeti. Ez biztosít örök hírnevet, halhatatlanságot a hősöknek:

De nem volt heába,
Mert jó unokája
Örökössé tett bennünk.

Ennek a strófának is megvan a megfelelő vergiliusi szövegpárhuzama az eposzban. „S ha erő van az énekeimben, / emléktek soha nem haloványul a teljes időben” – fogadkozik Vergilius, amit Zrínyi ekként imitál: „Ha mit az én magyar verseim tehetnek, / Soha ti dicséretre méltó híretek / Meg nem hal, mig folynak alá sebes vizek”. Ez a szubjektív megnyilatkozás túlmutat a *Zrínyiász* cselekményének belső világán, és az eposz szerzőjére, az ő személyes aspirációira tereli a figyelmet. A hősköltemény „nyugpontján” Zrínyi önmagáról, kiismerhetetlen sorsáról elmélkedik. „Nem röjtöm Istentül vett talentumomat, / Kézzelem is, ha lehet, követem Atyámat” – írja a IX. ének lírai tónusú bevezetésében. De vajon hová követi dédapját? Győzelem vagy pusztulás vár rá?

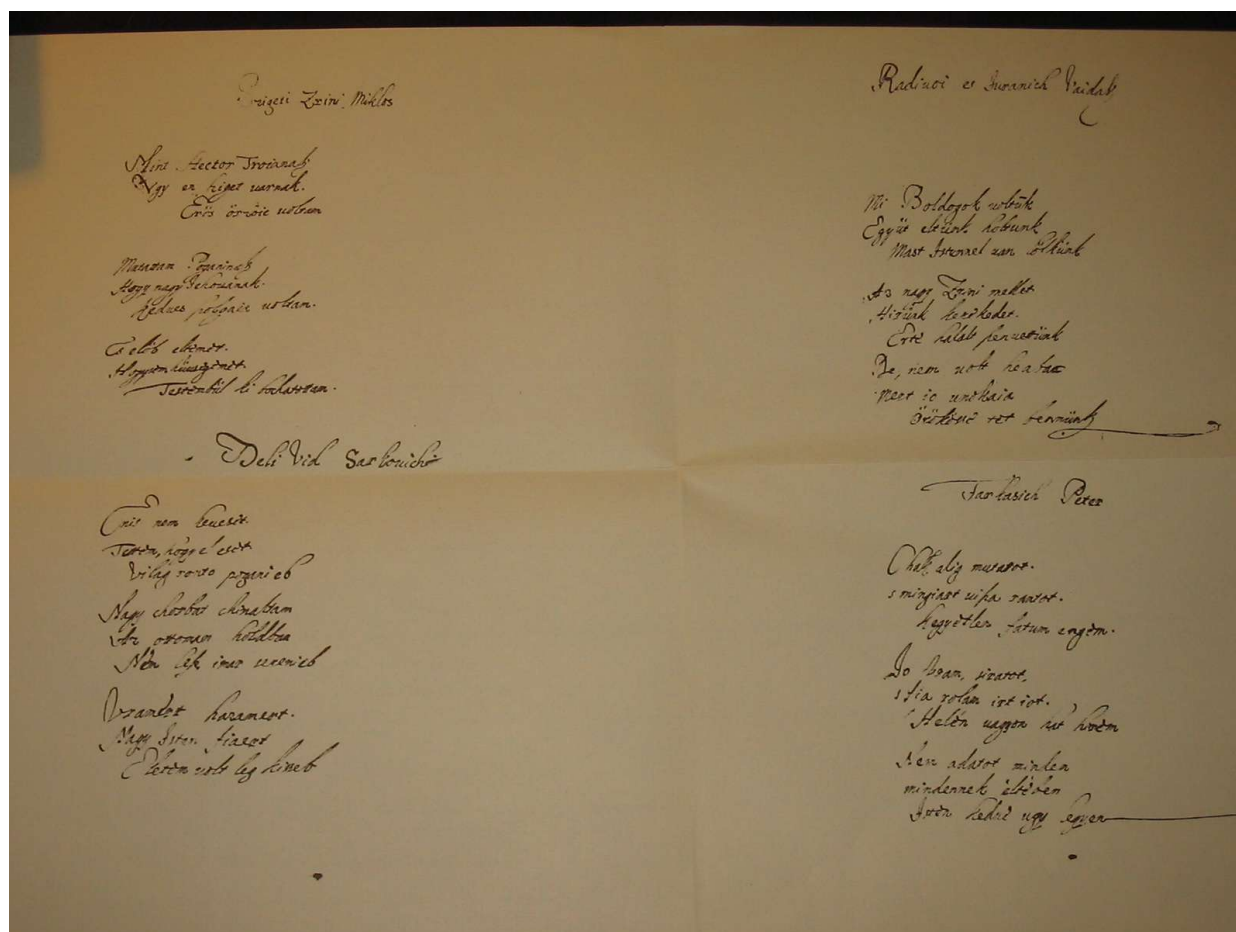
A *Radivoj és Juranics*-epigrammából kiinduló gondolatsor utalások láncával kapcsolja egymáshoz a két Zrínyi Miklóst. A puszta tény, hogy az eposz hőseinek fiktív sírverseiben önreflexió észlelhető, magában hordja a lehetőséget, hogy az epigrammák által képviselt epikus részleteket is a halállal való szembenézés allegorikus módozataiként szemléljük.

A IX. ének hősei különbözőképpen fogadják sorsukat. A szépséges ifjú Juranicsnak szempillantásnyi ideje sincs elgondolkodni saját végzetén. Miként „tövéből kidül liliumszál”, ártatlanul, tisztán és öntudatlanul fogadja a halálos csapást. Gyilkosának szavai valóban „helyettes áldozattá” avatják: „Te fogsz mindnyájokért fizetni egy halált” – mondja a tatár, mielőtt lesújtana. „Leesik Juranics, *mint egy szép virágszál*, / Kit kegyetlen munkás nagy vassal lekaszál”. Nem meglepő, hogy ezek a szavak Zrínyi korán elvesztett Izsák fiáról szóló versében szinte változatlan formában térnek vissza: „Lecsapá keblemben szörnyü kaszával / Izsákot, mely vala *mint egy szép virágszál*”. Juranics és Izsák helyettes áldozatában életének alapképletét ismeri fel a költő.

Radivojt szinte megőrjíti Juranics lemészárlásának látványa: „Engem, engem, vitézek!... Engem öljetek meg, nem az én társomat! – kiáltja, és félelem nélkül viseli el a „sok száz fegyverütést”. A rémálmából felriadó Deli Vid viszont eposzi hőshöz nem éppen illendő módon viselkedik. A szigetiek legkiválóbbika sírva fogadja társai halálhírét, egyszersmind amikor meghallja Radivoj szellemének jóslatát, önmaga és ura közeli veszte felett is kesereg. Zokog, mert noha átlátja sorsát, mégsem képes beleegyezni. Ura, a szigeti bán ekkor még nem érti Vid sírásának konkrét okát, mégis a legmélyebb tudás és a teljes belátás birtokában vigasztalja társát: „Nem illik tehozzád, sirj mint egy üdötlen, / Nem szállhat vitézre szerencse véletlen; / Gonoszt készen várunk kell nekünk szívünkben, / De nem csak egykor, hanem minden üdönkben.” Így nyerhet értelmet az önkéntes halál. Így válik hihetővé a hihetetlen, vagyis hogy „*nem volt heába*”

a hősök kiontott vére. Nem véletlen, hogy a *Feszülethimnusz* záró strófájában éppen ugyanezek a szavak az Istenfiú áldozattételére vonatkoznak: „Ne legyen heában, hogy fiad ontott vért / Körösztfán miértünk, az mi váltságunkért”.

A legkisebb hősöktől a legnagyobbakig vezető költői gondolatlánc a halál racionalizálásának fokozatait tárja elénk. Az *Adriai tengernek Syrenája* 1651-es kiadásának tipográfusa nemcsak sorba állította, hanem párosította is a hősepigrammák mikrociklusának darabjait. Ily módon Radivoj és Juranics Deli Vid mögé, egyszersmind Szigeti Zrínyi Miklós mellé kerültek. Ez a grafikai elrendezés cseppet sem állt távol Zrínyi szándékaitól, mivel amikor lemásolta az epigrammákat, maga is ugyanilyen kompozícióba foglalta azokat.



Az aktív, ám öntudatlan hősiességtől a kontemplatív heroizmusig, Juranicstól Zrínyiig vezet az út. A „véletlen szerencse” által gerjesztett kétségbeesést az a sejtelem tompítja, hogy a halál értelme végső soron belátható. Ebben a belátásban kapcsolódik össze Zrínyi gondolatvilágának két legfontosabb köre, a szerencse filozófiája és a passiómisztika. Már Sík Sándor és Klaniczay Tibor is rámutattak arra, hogy a végzet és szabadság dilemmáját feszegető költő korának újszerű sorsfilozófiai kérdésfelvetéseihez kapcsolódik. Zrínyi passiómisztikáját és spiritualizmusát más forrásvidékekről – nehezen körvonalazható merengésekből és álmodozásokból – eredezteti a kutatás. Sajnos valóban keveset tudunk Zrínyi teológiai olvasmányairól. Nem lenne meglepő, ha kiderülne, hogy a Feszületről folytatott töprengéseihez ugyanazokban a könyvekben talált vezérfonalat, amelyekből szerencsefilozófiájának alapelemeit is merítette. Zrínyi lenyűgözően igényes politikai és természetjogi tájékozódásából nemcsak racionalista következtetések származhattak. A kor legkiválóbb természettudósai és filozófusai is azon igyekeztek, hogy összeegyeztessék a megismerő észet a misztikával. Ez az általános szellemi irányultság Zrínyi környezetében is hatott. A költővel szoros szellemi kapcsolatban

álló, amúgy rendkívül gyakorlatias Vitnyédy István könyvei közt megvolt a népszerű misztikus, Franciscus Costerus *Meditationes de passione Christi* című könyve.

Zrínyi Miklós korának legaktuálisabb spirituális törekvéseivel összhangban fogalmazta meg azokat az eszmélkedéseit, amelyekben Krisztus követésének imperativusát az elvont sorsfilozófiával ötvözte. Saját bevallása szerint semmi sem foglalkoztatta jobban Zrínyit, mint a szerencse és az emberi sors. Amikor eposza alapeszméjéül a helyettes áldozat fogalmát választotta, egyúttal saját sorsát kívánta megérteni, megélni és kijelölni.

A „helyettes áldozat” tehát hármass jelentéstartalmú allegória: a legszemélyesebb értelemben vett *vallásos* gesztus, egyszerre *politikai* program. A szerencse filozófiája és a mártíromság misztikája Zrínyi költészetében, politikájában és egyéni sorsában elválaszthatatlanul összekapcsolódik. A hősi múlt példáiban a jelen fenyegetettsége és a közeljövőben bekövetkező végső megpróbáltatás dicsőséges katasztrófájának képei mutatkoznak meg. Színleg oda sem hederített a szélteben terjesztett jóslatokra, amelyek a török birodalom közeli bukását jövendölték, valójában nagyon is számon tartotta, sőt, önmagára vonatkoztatta, és maga is szaporította ezeket a „köz prophetiák”-at. Már az eposz írásakor – az 1640-es években – a baljós 1666. év közeledtére, a szigeti ostrom centenáriumára figyelt: „Homerus 100 esztendővel az trójai veszedelem után írta históriáját, énnékem is 100 esztendővel az után történt írnom Szigeti veszedelmet” – ezek a *Dedicatio* első szavai. Utalás ez egyúttal a hősköltemény első énekére, ahol Isten „Harmad-negyed ízig büntetés”-t helyez kilátásba a magyaroknak, és arra is, hogy ez a terminus éppen az eposz keletkezésekor jár le. Ennek az egész hazát megmentő vagy elhamvasztó utolsó csatának a hőset kétségtelenül önmagában látta Zrínyi.

Ám a költő képzeletvilágában a féktelen dicsőségvágy sokszor tébolyító kétségbeesésbe fordult át: „Miért kívánjam tehát halálomat? Kit váltok s kit szabadítok meg véle? Kevés az én életem ilyen nagy csorbát felépíteni, de még kevesebb halálom” – mondja. Költészetének és politikai filozófiájának egyik legnyugtalanítóbb vonása, hogy szemlátomást maga sem tudott hinni nemzetmegváltó eszméinek sikerében. Nem hitt ebben élete végén, a török háború előestéjén, de nem hitt korábban sem, például az *Áfium* fogalmazásakor vagy a *Vitéz hadnagy* egybeszerkesztésekor: „boldogtalannak mondhatjuk azt az embert, aki a maga országának leszállásában és esetiben született és nem virágjában. Azért ehhez is szerencse kell.” Ez a boldogtalanságérzés hatja át a *Zrínyiász* IX. énekének önreflexióit is. A Krisztushoz hasonlatos igazi hős „önmagát emészti”. Az önértelmezés révén a kiábrándultság mégis leküzdhetőnek bizonyul: a nagy bán szavai megállítják Deli Vid könnyeit. Az önemésztés kínjai elvezetnek a megváltáshoz.

Bibliográfia:

A Bibliotheca Zriniana története és állománya, kiad. HAUSNER GÁBOR, KLANICZAY TIBOR, KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, MONOK ISTVÁN, ORLOVSKY GÉZA, szerk. KLANICZAY TIBOR, Bp., Argumentum–Zrínyi, 1991 (Zrínyi-könyvtár, 4).

ARANY JÁNOS, *Zrínyi és Tasso = A. J., Összes Művei*, X, kiad. KERESZTURY MÁRIA, Bp., Akadémiai, 1962, 330–439

BENE SÁNDOR, *A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben*, ItK, 100 (1996), 369–394.

BENE SÁNDOR, *Őskeresők. A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere*, ItK, 107 (2003), 3–42.

BEÓTHY ZSOLT, *A Zrínyiász magyarázatához*, It, 1903, 208–216.

BIALAS, MARTIN C. P., *The Mysticism of the Passion in St. Paul of the Cross (1694–1775). An Investigation on Passioncentrism in the Spiritual Doctrine of the Founder of the Passionist Congregation*, intr. by Jürgen MOLTSMANN, Ignatius Press, San Francisco, 1990.

BUZÁSI ENIKŐ, *Az egykori Zrínyi-epitáfium és a Zrínyi-kultusz mint a 16. század végi családi reprezentáció forrása = Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*, szerk. MIKÓ ÁRPÁD és SINKÓ

- Katalin (A Magyar Nemzeti Galériában 2000. 3. 17. – 2000. 9. 24. rendezett kiállítás katalógusa), Bp., MNG, 2000, 399–402.
- BUZÁSI ENIKŐ, *Zrínyi és a későreneszansz vitézi allegória. A szigetvári hős festett apoteózisa = Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint, Szeged, 1990 (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10), 431–442.
- CSILLAG István, „Uramért” – *A Deli Vid-epigramma értelmezéséhez*, *Zrínyi-dolgozatok*, 6 (1989), 269–280.
- DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai, 2004, 686–688.
- DERRIDA, Jacques, *The Gift of Death*, transl. David WILLS, Chicago, University of Chicago Press, 1995.
- GOLDMAN, Peter, *Christian Mystery and Responsibility*, *Anthropoetics*, IV, no. 1 (Spring / Summer 1998) (http://www.anthropoetics.ucla.edu/ap0401/pg_DERR.htm)
- GREKSA Kázmér, *A Zrínyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros-, és Istvánffyhoz*, *A székesfehérvári kat. főgimn. ért.*, 1889/1990, 1-158.
- Gróf Zrínyi Miklós művei*, I, kiad. NÉGYESY László, Bp., Franklin Társulat, 1914.
- KIRÁLY Erzsébet, *Etikai elkötelezettség és vallásos hit Tasso és Zrínyi eposzában = K. E.–KOVÁCS Sándor Iván, „Adria tengernek fönnforgó habjai”. Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 97–123.
- KIRÁLY Erzsébet, *Tasso és Zrínyi. A „Szigeti veszedelem” olasz epikai modelljei*, Bp., Akadémiai, 1989 (Humanizmus és reformáció, 16).
- KIRÁLY György, *Zrínyi és a renaissance*, = K. Gy., *A filológus kalandozásai*, kiad. KENYERES Ágnes, Bp., 1980, 207–216.
- KISS FRAKAS GÁBOR, *Imitáció és imagináció a Szigeti Veszedelemben = Miscellanea. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, szerk. SZENTPÉTERI Márton, Bp., József Attila Kör–Kijárat, 2001, 49–76.
- KLANICZAY TIBOR, *Zrínyi helye a 17. század politikai eszméinek világában = uő., Pallas magyar ivadéka*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 153–211.
- KLANICZAY TIBOR, *Zrínyi Miklós. Második, átdolgozott kiadás*, Bp., Akadémiai, 1964.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, „Ha mit az én magyar verseim tehetnek”. *A személyesség és az elbeszélő megszólalásai Zrínyi eposzában*, It, 1998, 252–270.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, *A lírikus Zrínyi*, Bp., Szépirodalmi, 1985.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, *A meghajló és beszélő feszület jelenete a „Szigeti veszedelem” II. énekében = KIRÁLY Erzsébet–K. S. I., „Adria tengernek fönnforgó habjai”. Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 121–141.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, *Az értelmes halál. Jegyzetek a „Szigetvári emlékkönyv”-ről = uő., Zrínyi-tanulmányok*, Bp., 1979, 9–17.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, *Zrínyi Miklós: „Mint Hektor Trójának”*, Bp., Európa–Helikon, 1982 (Kézirattár)
- LACZHÁZI Gyula, *Hősi szenvedélyek. A heroizmus és a szenvedélyek reprezentációja a 17. századi magyar epikus költészetben* (PhD értekezés), Bp., Irodalomtudomány Doktoriskola. A magyar barokk irodalma program, 2004.
- NAGY LEVENTE, *Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*, Bp., Argumentum, 2003 (Irodalomtörténeti füzetek).
- NÉMETH S. KATALIN, *Comenius elfelejtett propagandistái: Johann Jakob Redinger és Christian Hoburg*, ItK 101 (1997), 1–15.
- ÖTVÖS Péter, *Zrínyi Miklós cím nélküli verseiről = „Mint sok fát gyümölcscsel”. Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*, szerk. ORLOVSZKY Géza, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem, Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1997, 34–42.
- PANOFSKY, ERWIN, *The Life and Art of Albrecht Dürer*, Princeton, Princeton University Press, 1995, 241 ("Late Portraits. Dürer as »Man of Sorrows«").
- R. VÁRKONYI ÁGNES, *A tűzvész tanúi*, Bp., Liget, 1995.
- R. VÁRKONYI ÁGNES, *Európa Zrínyije*, ItK, 100 (1996), 1–39.

- SÍK Sándor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Franklin, 1940 (Magyar írók)
- SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós, a költő. 1620-1644*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1896-1902, tt. I-V (Magyar Történelmi Életrajzok).
- SZÖRÉNYI László, *Zrínyi és Vida, avagy a neolatin vergiliusi eposzmodell = uő.*, *Philologia Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*, Bp., Kortárs, 2002, 81–90.
- TOLDY Ferenc, *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*, Bp., Franklin-Társulat, 1867, 226–278.
- VERMES Géza, *Jézus változó arcai*, ford. SÁRKÖZI Mátyás, Bp., Osiris, 2001, 94–103.
- Verzeichnis der Bibliothek des István Vitnyédi = Lesestoffe in Westungarn, I, Sopron (Ödenburg) 1535–1721*, hrsg. von TIBOR GRÜLL, KATALIN KEVEHÁZI, JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS, ISTVÁN MONOK, PÉTER ÖTVÖS, KATALIN G. SZENDE, Szeged, Scriptum KFT, 1994 (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 18/1), 303–317.
- VISKOLCZ Noémi, *Jövedőlések és váradalmak 17. századi protestáns irodalmunkban = A harmincéves háború prófétái és chiliasztái, 1. Tanulmányok*, szerk. JUHÁSZ Levente, VISKOLCZ Noémi, utószó KESERŰ Bálint, Szeged, 2003 (Fiatal Filológusok Füzetei. Korai Újkor, 4), 75, 84.
- ZRÍNYI Miklós, *Prózai munkái*, kiad. KULCSÁR Péter, Bp., Akadémiai, 2004 (Zrínyi Miklós összes művei).
- ZRÍNYI Miklós, *Szigeti veszedelem. Teljes, gondozott szöveg*, szerk. KIRÁLY Erzsébet, Bp., Ikon, 1993 (Matúra klasszikusok).
- ZRÍNYI Miklós, *Válogatott levelei*, szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Bp., Balassi, 1997 (Régi Magyar Könyvtár. Források, 6).
- Zrínyi-szótár. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*, szerk. BEKE József, Bp., Argumentum, 2004.